

УДК 811.161.2'282+81'373.7'38

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З ДІАЛЕКТНИМ КОМПОНЕНТОМ У МОВІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

Дехтярева Е. В.

*Таврическая академия Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского,
Симферополь
E-mail: dehtyaryova@rambler.ru*

У статті на матеріалі художніх текстів українських письменників кінця XIX – поч. XX ст. Л. Мартовича, В. Стефаніка, Г. Хоткевича, М. Черемшини розглядаються фразеологічні одиниці з діалектним компонентом, їх функції та стилістична роль. Діалектні фразеологізми репрезентують скарби української фразеології, підвищують емоційний фон художніх творів та дозволяють зафіксувати мовні явища, поширені лише на певній території

Ключові слова: фразеологізм, діалектизм, діалектна фразеологія, художній текст, контекст.

ВСТУП

Мова художньої літератури з лінгвістичного погляду становить органічну єдність широкого спектра взаємодіючих виражальних засобів, серед яких помітне місце належить фразеологічним одиницям. Здебільшого фразеологізми не лише називають предмети, дії, явища, а й одночасно оцінюють їх, виражають ставлення до них, експресивно характеризують. Естетична роль фразеологічних одиниць у художній літературі зумовлена їх природною образністю й емотивністю, а також умінням автора відібрати потрібний матеріал і ввести його в текст, підпорядкувати авторському задумові.

Питанням функціонування фразеологізмів у текстах присвячено роботи Л. Г. Авксентьева, М. Ф. Алефіренка, В. М. Білоноженко, В. М. Вакурова, С. А. Ганжі, І. С. Гнатюк, В. С. Калашника, М. П. Коломійця, Л. Г. Скрипник, В. Д. Ужченка, В. А. Чабаненка та ін.

Особливого значення набуває вивчення мови художніх творів тих письменників, які є носіями живого говіркового мовлення.

Актуальність зумовлена необхідністю репрезентувати діалектну фразеологію, встановити її комунікативний потенціал, функціональне навантаження в художніх текстах.

Мета – проаналізувати функціонування фразеологічних одиниць з компонентом-діалектизмом у мові художніх творів, з'ясувати роль діалектних фразеологічних одиниць (далі ДФО) у створенні відповідного стилістичного ефекту.

Матеріалом для статті послуговували ДФО, під якими ми розуміємо відносно цілісне словосполучення зі складною семантичною структурою, функціонування якого обмежується певною територією, дібрані з творів Леся Мартовича, Василя Стефаніка, Гната Хоткевича, Марка Черемшини.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Із погляду стилістики ДФО виконують функцію художньо-естетичних засобів і передбачають відповідну оцінку читачами художніх текстів. “Художньо-стильова норма мотивує використання ДФО як художнього засобу, який урізноманітнює мову персонажів, виявляє локальний колорит художньої оповіді, індивідуалізує стиль письменника й стилізує комунікативні жанри” [2, с. 200]. Разом з іншими виражальними засобами ДФО реалізують функції художніх творів. Окрім того, ДФО підкреслюють найдрібніші деталі явищ, предметів, реалій довкілля. Однак тут повинна виявитися неабияка авторська майстерність, оскільки лише за такої умови можна досягти бажаного ефекту.

Діалектний характер уживаних письменниками ФО виявляється у наявності в їхньому складі компонентів-діалектизмів. Для ДФО найбільш характерною ознакою є поява при літературному дієслові діалектизму, який вносить у контекст місцевий колорит: напр.: діал.: кидати кальму (кальмо – ганьба [3, с. 421]): Але Іван її спинив: – Спам’ятайся, дурна! А хто ж би таку “кальму” кидав на чоловіка [3, с. 344].

Діалектизми вживаються, зазвичай, у мові персонажів, використовуючись як один із способів типізації художнього образу, є засобами характеристики й самохарактеристики персонажів, доповненням їх мовної характеристики, наприклад: робити веймір (діал. веймір – галас): А ти, мерзо, знов хочеш робити веймір на всі люди [6, с. 23];

зі світу спрахтити (діал. спрахтити – звести зі світу [1, с. 176]): Є такі, що не в мирності межі собовжиют та вна би рада го зі світу спрахтити, а він ї [8, с. 149];

стулити (заткати / заткнути) хавку (діал. хавка – рот, глотка [1, с. 199]): Иди й ти за Гриньком та там будете оба сміятися з того святця, – сказав Іван, – а тут стули хавку [3, с. 237]; Одна жінка верещала особливо. Довбуш крикнув Василеві Мельнику: – З’єжи ї та заткни хаву, аби не верескотіла [8, с. 283];

лягти у деревище (діал. деревище – домовина, труна [1, с. 57]): А най ти ляжеш у деревище, та й що я варт [9, с. 271].

Діалектні компоненти у складі ФО певною мірою стилізують мову художнього твору, надають оповіді емоційно-експресивних відтінків, створюють художньо-естетичну атмосферу в літературному тексті: смучя година (діал. смучий – чортячий, анафемський [9, с. 319]): Вижу надходить смучя година, але чути не чую, хоть з гармати стрілейте. – Та-бо то й страху дає та смучя година! – перервав Митро Пужливий [9, с. 137–138].

Майстерність авторів полягає в умінні дібрати такий діалектний компонент, який не порушує смислової цілісності ФО, а надає їй нового відтінку. Із метою підкреслення саме глибини переживань, виражених фразеологізмами, письменники часто використовують компонент-діалектизм: Господи! Як дало мені пуду – волосе д’гори здіймалоси... [8, с. 113]; – Ого! Віді, і син його покійник, бо коні самі вернули з форшпанів та іржут селом, аж пуду дає [10, с. 179] – дати пуду “Лякати, страхати кого-небудь” [7, с. 214].

Діалектний компонент у ФО – це найчастіше іменники, які конкретизують значення ДФО: – А нехай би й крейцаря не був варт, то не позирай на нього ласим оком, – сказав Гаєвий [3, с. 199] – пор.: літ. не варт гроша [7, с. 68]; Най лишень

ксьондз докінчуть то, що ми знаємо, та й доляри самі зайдуть у кишеню [9, с. 205] – пор.: літ. копійка в кишеню пливе [7, с. 389]. Використовуючи діалектний фразеологічний матеріал, письменники у творах прагнуть конкретизувати надто загальне значення ФО стосовно зображуваної ситуації. Так, у наведених контекстах використання компонентів крейцар (дрібна розмінна монета зі срібла й меді, яка перебувала в обігу в Австро-Угорській імперії та Південній Німеччині до кінця XIX ст. [5, т. 4, с. 333]) та доляри (грошова одиниця США і деяких інших країн [5, т. 2, с. 357]) умотивована обставинами тогочасного життя народу, відбиває реальний зміст зображуваного.

Досліджуваний матеріал засвідчує, що письменники доволі часто використовують діалектні дієслова: блавучити – марнувати, робити абияк [4, с. 33]: Кажуть: маєш суди, боронися. Як же бідному чоловікові боронитися? Раз: не має відки (таки то коштує), а друге: блавучить час [3, с. 38]. Це посилює інформаційний план ДФО, деталізує та індивідуалізує висловлювання героїв творів, точніше відтворює атмосферу описуваного та формує авторське ставлення до повідомлюваного.

Вибір діалектного компоненту майже завжди визначається змістом контексту або мовної ситуації. Герой новели В. Стефаника “Камінний хрест” Іван Дідух, збираючись покинути рідне село та землю, на якій пропрацював ціле життя, і поїхати до Канади, дуже страждає, оскільки мусить залишити все, чому присвятив своє життя: Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нім вік свій спендив і окалічів-см. Коби-м міг, та й би-м го в пазуху сховав, та й вьив з собов у світ. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную [6, с. 68]. Завдяки використанню більш емоційного діалектного дієслова спендити – тяжко прожити [4, с. 511], автор досягає потрібної смислової напруженості та передає стан розпачу, сильні душевні переживання головного героя.

Подібна історія відбувається й із героїнею повісті Л. Мартовича “Забобон”, яка переживає за марно втрачені роки: Змалювала собі образ тоді, як роздумувала над тим, що загирила свій вік молодий. Ані одна мрія молодості не справдилася: все сталося якраз навиворіт [3, с. 276]. Діалектне дієслово загирити – губити, дівати кудись [4, с. 127] яскравіше передає емоційний стан героїні та допомагає краще зрозуміти ідейне спрямування твору.

Вплітаючи ДФО у канву художнього тексту, письменники намагаються достовірно зобразити кожну конкретну ситуацію, передати настрій персонажів та досягти бажаного художнього ефекту: Майте розум, панове газди, не подуфальтеси, не лихословте, бо за пана вахміщя гостра кара. Аді, Юсип заштрик тепер у біду, та й не знати, ци вийде з припону [9, с.51], де діал. заштрикнути – заскочити, встрибнути [4, с. 150]; діал. припін – мотузок, ремінь, яким прив’язують кого-, що-небудь [5, т. 7, с. 709]). Змальовуючи життя героя, автор веде розповідь мовою, близькою до усного народного мовлення, й ДФО тут природно вплітається в мовну тканину оповідання.

Фіксуємо в художніх творах фразеологізми, усі компоненти яких є діалектизмами. Такі ДФО уможливають у художньому стилі максимальне

наближення до дійсності, опис життя з усіма його подробицями, створення місцевого колориту, типізацію характерів представників різних соціальних прошарків: Чому його з ними розлучили, чому його беруть геть від роботи, а їх лишають, чому його убрали по-великодньому, а на них руб на рубі? [9, с. 237], де діал. руб – шов на тканині; рубець на рубці, латка на латці [4, с. 69];

Не бійтеси, дідику та й бабко, ек купите мені стрільбу, то я тоті карби вистрілею шо до лаби [10, с. 34], де діал. лаба – нога [4, с. 246].

У художніх творах ДФО виконують комунікативну, експресивно-виражальну, номінативну, стилетвірну функції. Вони унаочнюють можливості української мови в передаванні відтінків думок і почуттів, сприяють виявленню ставлення автора до описуваного, оцінці явищ і фактів дійсності, у своєму різновиді є свідченням не тільки багатства мови, а й її еластичності, багатовимірності й точності: А вже тоді два сторожі – ой дурне-е... Боже, Боже... Вже йк не дав Госпідь розуму, то мовч. Ліпше мовч. А вни... Ек роздепили хаву, то оден одно скаже, другий додаст [8, с. 275], де діал. роздепити – відкрити, хава – рот [4, с. 608];

– То ці вороги тановлять мене у бульбону, а мого адвоката занімило [9., с. 214], де діал. становлять – штовхають, бульбона – прірва, западина на сухому місці; трясовина [4, с. 42]; Гет люде падут у долину так, як би їх хто трутив у бульбону [6, с. 84], де діал. трутити – штовхати, пхати [1, с. 189].

ВИСНОВОК

Отже, аналіз діалектної фразеології української мови на матеріалі творів художньої літератури дає змогу простежити їх стилістичний потенціал. Одержані результати можуть бути використані для подальшої розробки теоретичних проблем діалектної фразеології, лінгвістики тексту, зокрема особливостей функціонування ДФО в художніх текстах. Поглиблять відомості про національно-культурну специфіку української фразеологічної системи, слугуватимуть базою для вивчення мовної репрезентації особливостей письменницького світосприйняття.

Список літератури

1. Гуцульські говірки: Короткий словник / НАН України. Інститут українознавства імені І. Крип'якевича ; [уклад. Г. Гузар, Я. Закревська та ін.]. – Львів, 1997. – 230 с.
2. Єрмоленко С. Говіркове багатоголосся сучасної української прози / С. Єрмоленко // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 198–204.
3. Мартович Лесь Твори / Лесь Мартович. – К. : Дніпро, 1976. – 428 с.
4. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
5. Словник української мови : в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
6. Стефаник В. Повне збір. творів : у 3-х т. / Василь Стефаник. – К., 1949. – Т. 1. – 377 с.
7. Фразеологічний словник української мови : [у 2-х кн.] / [упоряд. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.
8. Хоткевич Г. Довбуш : [повість] / Гнат Хоткевич. – К. : Дніпро, 2004. – 392 с.
9. Черемшина М. Твори в двох томах / Марко Черемшина. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 1. – 336 с.

**ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С
КОМПОНЕНТОМ-ДИАЛЕКТИЗМОМ В ЯЗЫКЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ
ПРОИЗВЕДЕНИЙ**

Дехтярёва Е. В.

В статье на материале художественных текстов украинских писателей конца XIX – нач. XX вв. Л. Мартовича, В. Стефаника, Г. Хоткевича, М. Черемшины рассматриваются фразеологические единицы с диалектным компонентом, их функции и стилистическая роль. Диалектные фразеологизмы репрезентируют богатства украинской фразеологии, повышают эмоциональный фон художественных произведений и позволяют зафиксировать языковые явления, распространенные только на определенной территории.

Ключевые слова: фразеологизм, диалектизм, диалектная фразеология, художественный текст, контекст.

**FUNCTIONING OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH COMPONENT-
DIALECTISM IN THE LANGUAGE OF WORKS OF ART**

Dekhtyareva E. V.

In the article, on the material of artistic texts of Ukrainian writers of the late XIX – early XX centuries – L. Martovych, V. Stefanik, G. Khotkevych, M. Cheremshina – phraseological units with dialectal components are examined, as well as their functions and stylistic role. Dialectal phraseologisms represent richness of Ukrainian phraseology, increase the emotional background of works of art and enable to fix linguistic phenomenon common only for a certain area.

Keywords: phraseologism, dialecticism, dialect phraseology, artistic texts, context.